

ARCHEOLOGIJOS MOKSLO VAIDMUO LIETUVOS KARO ISTORIJS TYRIMUOSE

Manvydas Vitkūnas
(Vilniaus universitetas)

Archeologija, būdama savarankiška istorijos mokslo šaka, tiriančia seniausiąją visuomenės istoriją ir jos raidos dėsningumus, yra viena pagrindinių mokslo disciplinų, teikiančių informaciją apie neatsiejamą visų civilizacijų ir kultūrų raidos dalį – karybą.

Pagrindinis archeologinių tyrimų objektas – materialinės ir dvasinės kultūros pėdsakai. Karas, kaip prievartos mechanizmas, visais laikais rėmėsi materialiniais ištekliais, būtinais kario veiksmams aprūpinti, ir religiniais bei ideologiniais įsitikinimais, palaikančiais kovos dvasią. Karinio aktyvumo praeityje pėdsakai labai dažnai aptinkami archeologinių tyrinėjimų metu net ir tada, kai pagrindiniai tyrinėjimų tikslai yra nesusiję su karybos istorijos tyrimais.

Archeologiniai mokslinių tyrimų metodai karybos raidai pažinti yra svarbūs tiek kaip vienintelis būdas atsekti seniausius karinio aktyvumo pėdsakus iš tų laikų, kai dar nebuvo arba neišliko rašytinių šaltinių, tiek kaip paraleliniai (greta rašytinių šaltinių analizės) viduramžių epochos tyrimai, tiek kaip pagalbiniai tyrimai, tyrinėjantys naujųjų laikų karybos pėdsakus.

Remiantis archeologinių tyrinėjimų medžiaga, galima pažinti praeities žmonių ginkluotę ir fortifikaciją, iš dalies – karinę organizaciją, o kartais – ir karinių veiksmų detales.

Šiame straipsnyje pasistengsime trumpai apžvelgti pagrindines esamas ir galimas archeologinių tyrinėjimų kryptis, susijusias su Lietuvos karybos istorijos pažinimu. Straipsnio apimtis neleidžia plačiai apžvelgti visų atliktų darbų, todėl apsiribosime tik pagrindiniais.

Archeologiškai atsekamus žmonių karinės veiklos pėdsakus galima suskirstyti į kelias pagrindines grupes, iš kurių akivaizdžiausias yra dvi: ginkluotė ir jos elementai, bei fortifikaciniai įrenginiai ir jų liekanos. Be to, karybos istorijos tyrimams yra svarbūs laidojimo paminklai, kuriuose dažnai aptinkami karių palaidojimai su jų turėta ginkluote ir apsaugos elementais, taip pat kovų metu žuvusių žmonių (nebūtinai karių) palaikai, kartais – žirgų kapai, taip pat senųjų gyvenviečių, dažniausiai ne kartą patyrusių karinius antpuolius, pėdsakai. Amatų (ypač metalų gavybos, kalvystės, juvelyrikos) tyrimai lei-

džia pažinti karinėms reikmėms (visų pirma ginklų gamybai) naudotų technologijų raidą. Taip pat svarbi osteologinės medžiagos, randamos senuosiuose kapinynuose, o kartais – ir gyvenvietėse bei gynybiškuose įtvirtinimuose, analizė, leidžianti daugiau sužinoti apie praeities žmonių kovų metu patirtus sužalojimus, atskleisti daugiau dramatiškų praeities kovų puslapių.

Senosios karybos pėdsakais domėjosi jau pirmieji Lietuvos archeologai ir istorikai, tačiau specialios publikacijos pasirodė tik tarpukario metais¹. Šiuo laikotarpiu archeologiniuose tyrinėjimuose aktyviai dalyvavo kai kurie Lietuvos kariuomenės karininkai – Petras Tarasienka, Vladas Nagevičius. Pastarasis karininkas ir archeologas atliko vienus garsiausių tarpukario Lietuvoje Apuolės ir Impilties piliakalnių tyrinėjimus. V. Nagevičiaus nuopelnai Lietuvos archeologijai išties yra dideli. „V. Nagevičius pirmasis nepriklausomoje Lietuvoje pradėjo archeologinius tyrinėjimus, juos vykdydamas aukštu metodiniu lygiu. Kasinėjimuose jis pirmasis panaudojo tokias naujoves kaip aerofotografija, filmavimas, profesionalius dailininkus, fotografus, kitų sričių konsultantus. V. Nagevičius Lietuvos archeologijos laimėjimus pradėjo pristatinti prestižiniuose užsienio archeologų kongresuose, pagaliau jis padėjo pagrindus išsamiai lietuviškai archeologinės medžiagos publikacijai, įskaitant ir naujų archeologinių terminų panaudojimą“². V. Nagevičiaus iniciatyva Kaune 1921 m. įkurtas Vytauto Didžiojo karo muziejus, ilgainiui išrutuliojęs plačią archeologinę veiklą.

Visi Lietuvos proistorės ir viduramžių laikotarpiai turi pakankamai archeologinės³ medžiagos, svarbios karybos tyrimams, tačiau atliktų tyrimų lygmuo yra labai skirtingas.

Bene menkiausiai karybos istorijos atžvilgiu ištirtas ilgas, dešimtį tūkstančių metų trukęs laikotarpis nuo pirmųjų žmonių pasirodymo dabartinėje Lietuvos teritorijoje iki ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos. Sukaupta pakankamai nemažai medžiagos apie to meto

¹ Tarasienka P. Priešistoriniai lietuvių karo žygiai // *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. K., 1928. p. 7–27; Tarasienka P. Piliakalniai // *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. K., 1928. p. 102–120; Tarasienka P. Senovės ir dabarties Lietuvos kariai // *Karys*. K., 1928, Nr. 20, p. 348–351; Tarasienka P. Žemaičių gyninasis nuo kryžiuočių // *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai*. K., 1928. p. 91–102; Štuopis P. Senovės aisčių sauga // *Trimitas*. K., 1933, Nr. 47, p. 926–928, Nr. 48, p. 949–950, Nr. 49, p. 966–967; Sideravičius K. Senovės lietuvių artilerija. / K. Sidera // *Karys*. 1934, Nr. 3, p. 51; Šeštakauskas P. Šarvai: šarvų, pentinų ir skydų trumpa istorinė apžvalga. K., 1936.

² Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). V., 1999, p. 195.

³ Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1996; Grigalavičienė E. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1995.

medžioklės įrankius ir ginkluotę, kai kuriuose apibendrinamojo pobūdžio darbuose gana nemažai vietos skiriama ginklams, o kalbant apie bronzos ir ankstyvąjį geležies amžių – ir įtvirtinimų statybos pradžiai, tačiau iki šiol nėra specializuotų darbų, o pavieniai straipsniai yra gana kuklūs⁴. O darbų čia pakankamai daug – tai ir detalesnė medžioklės įrankių ir ginklų tipologija, ir bandymai ieškoti ribos, kai greta medžioklės įrankių, tinkamų tiek medžioklei, tiek kovai su žmonėmis, atsiranda ginklai. Toli gražu nepakankamai gerai atskleista indoeuropiečių įtaka militarinio prado raidai besiformuojančiame baltų etnose (šia tema daugiausia domėjosi Marija Gimbutienė), žirgų naudojimo pradžia ir to įtaka karybos papročių kaitai. Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad laikotarpis iki Kristaus gimimo yra „pilkiausia zona“ Lietuvos karybos istorijos pažinime, nors kaip tik šio laikotarpio archeologiniuose paminkluose yra aptinkami seniausio žmonių karinio aktyvumo pėdsakai.

Kur kas geriau karybos istorijos atžvilgiu yra ištirtas pirmojo tūkst. po Kristaus gimimo laikotarpis ir antrojo tūkst. pradžia – senasis, vidurinis ir vėlyvasis geležies amžiai. Šio laikotarpio ginkluotės tipologija ir chronologija yra geriausiai išnagrinėta, lyginant tiek su ikikristiniu laikotarpiu, tiek su viduramžiais. Daugiausia tai – Vytauto Kazakevičiaus nuopelnas⁵. Myko-

⁴ Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo dirbiniai (2. Medžioklės ir žvejybos įrankiai, ginklai) // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija (toliau – MADA), T. 1 (54). V., 1976, p. 51–56; Juodagalvis V. Akmens amžiaus ginklai Lietuvoje // Tarptautinės mokslinės–praktinės konferencijos „Lietuvos karybos istorijos klausimai medžiaga. Kaunas, 1992, p. 3.

⁵ Kazakevičius V. Ietigaliai Lietuvoje V–VIII a. (1. Įteriamieji) // MADA, T. 4. V., 1978, p. 37–45; Kazakevičius V. V–IX a. pradžios kalavijai Lietuvoje // Jaunųjų istorikų darbai, Kn. 2. V., 1978, p. 14–23; Kazakevičius V. Ietigaliai Lietuvoje V–VIII a. (2. Įmoviniai) // MADA, T. 2. V., 1979, p. 63–65; Kazakevičius V. Vienašmenių kalavijų atsiradimas ir raida Lietuvoje // Lietuvos archeologija, T. 2. V., 1981, p. 43–58; Kazakevičius V. M. e. I tūkstantmečio strėlių antgaliai Lietuvoje // Jaunųjų istorikų darbai. Kn. 4. V., 1982, p. 91–93; Kazakevičius V. IX–XII a. baltų kalavijai. V., 1996; Kazakevičius V. Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė: Habilitacinis darbas. Humanitariniai mokslai, 05H Istorija. V., 1998; Kazakevičius V. Iš vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (Kalavijų makštų apkalai) // Lietuvos archeologija, T. 15, V., 1998, p. 287–332; Kazakevičius V. Some debatable questions Concerning the Armament of the Viking Period in Lithuania // Fasciculi archaeologiae historicae (Lódz). 1994, sąs. 7, p. 37–44; Kazakevičius V. Topory bojowe typu M: Chronologia I pochodzenia na ziemiach Baltów // Słowianszczyzna w Europie sredniowiecznej. Wrocław, 1996, s. 233–241; Kazakevičius V. On one type of Baltic sword of the Wiking Period // Archaeologia Baltica, T. 2, 1997, p. 117–132; Казакевичюс В. Боевые топоры на территории Литвы и Белоруссии в I тысячелетии н. э. // Древности Белоруссии и Литвы. Минск, 1982, с. 39–42; Казакевичюс В. Развитие вооружения жителей Литвы в I тысячелетии н. э. // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1986, с. 53–54; Казакевичюс В. Оружие балтских племен II–VIII вв. на территории Литвы. В., 1988; Казакевичюс В. Редкая форма наконечников копий на территории Литвы // Древности Белоруссии и Литвы. Минск, 1988, с. 79–88.

lo Michelberto⁶ ir Adolfo Tautavičiaus⁷ monografijose, kuriose apibendrinami atskirų geležies amžiaus periodų tyrinėjimų duomenys, ginklams skirti atskiri skyriai. A. Tautavičius, didesnę mokslinės veiklos dalį paskyręs viduriniojo geležies amžiaus problematikai, yra tyrinėjęs labai svarbų karybos istorijai Taurapilio „kunigaikščio kapą“⁸. A. Tautavičius taip pat įnešė didelį indėlį į pilių tyrimus, tyrinėjo Vilniaus Žemutinę, Trakų Pusiasalio, Klaipėdos pilsis, Veliuonos piliavietę. Kalbant apie geležies amžiaus ginkluotės tyrimus, būtina paminėti Reginos Volkaitės–Kulikauskienės darbus⁹. Taip pat svarbūs senosios ginkluotės pažinimui yra metalų gavybos tyrinėtojų darbai – Jono Stankaus straipsniai apie geležies gavybą ir kalvystę senovės Lietuvoje, įskaitant ginklų technologinius tyrimus¹⁰, latvių archeologo Aleksio Anteino darbai apie dirbinius iš Damasko plieno¹¹. Derėtų paminėti ir Juozo Antanavičiaus straipsnius apie žirgų aprangos elementus¹², Arvydo Malonaičio straipsnius apie siauraašmenius pentinius kirvius Lietuvoje¹³, Valdemaro Šimėno straipsnius apie kovos

⁶ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986.

⁷ Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). V., 1996.

⁸ Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas // Lietuvos archeologija. T. 2. V., 1981. p. 18–43.

⁹ Volkaitė–Kulikauskienė R. IX–XIIa. kalavijai Lietuvoje // Iš lietuvių kultūros istorijos. T. 4. V., 1964, p. 197–226; Volkaitė–Kulikauskienė R. Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu // MADA, T. 1. V., 1964, p. 101–114; Volkaitė–Kulikauskienė R. Ankstyviausių šalmų Lietuvoje klausimu // MADA, T. 2. V., 1965, p. 59–71; Volkaitė–Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XII a. V., 1970; Volkaitė–Kulikauskienė R. Lietuvio kario žirgas. V., 1971; Volkaitė–Kulikauskienė R. Ginklai // Lietuvių materialinė kultūra IX–XII a. T. 2. V., 1981, p. 6–47; Volkaitė–Kulikauskienė R. Lietuva valstybės priešaušriui. V., 2001; *Волкайте–Куликаускаене Р. По вопросу самых древнейших шлемов в Литве* // Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus. Wroclaw, 1968, p. 475–483.

¹⁰ Stankus J. Kalavijų ir ietigalių technologija Lietuvoje IX–XIII amžiais // MADA, T. 2. V., 1979, p. 113–130.

¹¹ Anteins A. Im Ostbaltikum gefundene Schwerter mit damaszierten Klingen // Waffen und Kostumkunde. Munchen, Berlin, 1966, s. 111–125; *Антейн А. Наконечники копий из сворочной узорчатой (Дамасской) стали в древней Прибалтике* // Советская археология. № 4. Москва, 1963 с. 167–178; *Антейн А. Древнее оружие из Дамасской стали в Литве* // Материалы VI-ой конференции по истории науки в Прибалтике. В., 1965 с. 78–80; *Антейн А. Наконечники копий с посеребрёнными втулками в древней Прибалтике и исследование дамаскирования их перев* // Studia archeologiczne (Wroclaw), T. 1, 1967, p. 289–305; *Антейн А. Дамасская сталь в странах Балтийского моря. Рига, 1973.*

¹² Antanavičius J. Geležiniai žirgo aprangos dirbiniai // Kraštotyra. V., 1975, p. 188–194; Antanavičius J. X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje // MADA, T. 1. V., 1976, p. 69–81.

¹³ Malonaitis A. Siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje (tyrinėjimų metmenys) // Istorija. T. 35, V., 1997, p. 48–77; Malonaitis A. Ornamentuotieji siauraašmeniai pentiniai kirviai Lietuvoje // Istorija. T. 38, V., 1998, p. 3–11.

peilius-durklus¹⁴ ir daugelį kitų. Albinas Kuncevičius yra paskelbęs apžvalginio pobūdžio straipsnį apie baltų karybą nuo seniausių laikų iki Lietuvos valstybės susidarymo¹⁵. Tarp įdomesnių naujausių publikacijų paminėtinas Eugenijaus Butėno straipsnis, kuriame publikuojama dalis Kurklių šilo pilkapyno tyrinėjimo duomenų, aptariamų šiame pilkapyne ir kitose Lietuvos vietose rasti raitelių įnagių – rimbų – išlikusios dalys – botkočiai¹⁶. Vienaip ar kitaip didesnei daliai ginkluotės tipų iš I–XII a. yra skirti atskiri apibendrinamojo pobūdžio straipsniai ir knygos, nors spragų dar yra. Be to, labai daug duomenų apie visų priešistorės ir viduramžių laikotarpių ginklus, žirgų aprangą, raitelių įnagių pateikiama straipsniuose ir monografijose, skirtose atskirų laidojimo paminklų, piliakalnių, pilių tyrimams.

Archeologinių tyrinėjimų duomenys leidžia pažinti ne tik ginkluotės tipus ir gynybinių įtvirtinimų konstrukcijas. Keletas publikacijų yra skirta tokiam svarbiam ir dar mažai tyrinėtam karybos istorijos barui, kaip kariaunos atsiradimas ir raida baltų gentyse. Čia derėtų paminėti Laimos Vaitkunsienės straipsnius, skirtus kariaunos atsiradimui Lietuvos teritorijoje¹⁷, ir maskviečio archeologo Vladimiro Kulakovo straipsnius apie prūsų kariauną. Pastarasis archeologas yra skyręs gana daug dėmesio prūsų genčių karybai¹⁸. Tenka pastebėti

¹⁴ Šimėnas V. Šmailieji kovos peiliai – durklai baltų kraštuose I m. e. tūkstantmečio viduryje // Vidurio Lietuvos archeologija: Etnokultūriniai ryšiai. V., 1996, p. 27–71; Шименас В. Боевые ножи – кинжалы в Балтийском ареале в V–VI вв. // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1992, с. 96–100.

¹⁵ Kuncevičius A. Baltų karyba // Istorija. T. 50. V., 2001, p. 66–76.

¹⁶ Butėnas E. Kario raitelio kapas iš Kurklių šilo pilkapyno // Lietuvos archeologija. T. 21. V., 2001, p. 227–234.

¹⁷ Vaitkunsienė L. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania // Archaeologia Baltica. V., 1995, p. 94–106; Вайткунскене Л. К вопросу о начале дружины в Литве // Задачи советской археологии в свете решений XXVII сезда КПСС: Тезисы докладов (Суздаль, 1987 г.). М., 1987, с. 56–57.

¹⁸ Кулаков В.И. Начало дружины пруссов // Всесоюзная конференция по изучению истории, археологии, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии. Тезисы докладов. Москва, 1986, с. 188–190; Кулаков В.И. Дружинные элементы в могильниках пруссов VII – начале XI в. // Археологические памятники Европейской части РСФСР: Погребальные памятники. Москва, 1988, с. 119–145; Кулаков В.И. Знамена дружин балтского региона // Советская археология. Москва, 1989, № 4, с. 61–70; Кулаков В. И. Погребения военачальников прусских дружин // Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР. Москва - Ленинград, 1989, вып. 198, с. 35–44; Кулаков В. И. Конское снаряжение в X–XI вв. (проблемы относительной хронологии деталей оголовия) // Lietuvos archeologija. T. 9. V., 1992, p. 137–144; Кулаков В.И. Культурное оружие балтов и славян X–XII вв. // Slavica Antiqua. Poznan. 1992–1993 T. 33, p. 115–129.

ti, kad kaimyninėse šalyse yra sukaupta labai gausi tyrinėjimų medžiaga, nemažai pavienių darbų, skirtų ten gyvenusių baltų genčių karybai, tačiau Lietuvos archeologai iki šiol tuo beveik visiškai nesidomėjo. Bandymų aptarti su karybos istorijos raida susijusius klausimus plataus baltų gyvento regiono mastu kol kas beveik nėra. Vienintelis rimtesnis bandymas – V. Kazakevičiaus knyga apie baltų kalavijus IX–XIII a., kurią rengiant pasinaudota Lietuvos, Latvijos, Karaliaučiaus krašto, dalies vakarų Baltarusijos ir šiaurės vakarų Lenkijos archeologinių tyrinėjimų duomenimis¹⁹.

Archeologiškai labai sunkiai atsekamas karinės veiklos momentas yra patys karo veiksmai. Visgi analitiškai žvelgiant į gausią tyrinėjimų medžiagą galima atsekti labai įdomių praeities momentų. Turime omenyje itin įdomų ir vertingą Aleksiejaus Luchtano straipsnį²⁰, 1997 m. publikuotą viename iš Baltarusijos mokslinių leidinių. Remdamasis vien archeologiniais duomenimis (nes kitokių paprasčiausiai nėra), autorius pakankamai argumentuotai grindžia nuomonę, jog V a. į Lietuvos teritoriją įsiveržė tam tikros stepių klajoklių (veikiausiai hunų) pajėgos, nurodo jų pultas vietoves ir apytikslį žygio maršrutą.

Kalbant apie viduramžių laikotarpio archeologinius tyrinėjimus, krenta į akis du pagrindiniai momentai – gana neblogai ištirta fortifikacija ir pakankamai prastai ištirta ginkluotė. Apie viduramžių ginkluotę beveik neturime apibendrinamojo pobūdžio darbų. Išskirtiniai yra Gintauto Rackevičiaus darbai, skirti kovų su kryžiuočiais laikų arbaletui Lietuvoje²¹. Tuo tarpu viduramžių Lietuvos gynybiniuose įtvirtinimuose ir ypač kapinyuose rasta dešimtys kalavijų, šimtai kirvių ir ietigalių. Gana daug duomenų apie viduramžių laikotarpio ginklus Lietuvoje pateikiama publikacijose, skirtose apžvelgti atskirų archeologijos paminklų (ypač kapinynų) tyrinėjimų rezultatus. Kaimyniniuose kraštuose panašūs radiniai seniai apibendrinti, tipologizuoti. Pas mus šiuo klausimu padaryta kur kas mažiau nei Baltarusijoje, jau nekalbant apie Lenkiją. Beje, viduramžių ginkluotės tyrimai – ne vien archeologų, bet ir istorikų kompetencija, juolab

¹⁹ Kazakevičius V. IX–XII a. baltų kalavijai. V., 1996.

²⁰ Лухтан А. Война V века в Литве // *Гістарычна – археалагічны зборнік. Т.11. Беларусь у сістэме Еўрапейскіх культурных сувязяў. Мінск, 1997, с. 15-20.*

²¹ Rackevičius G. XV a. pradžios arbaletas ir lanko strėlių antgaliai Vilniaus Žemutinėje pilyje // Baltų archeologija. 1996 Nr. 1 (18), p. 23-25; Rackevičius G. Arbaletas, jo modifikacijos ir prototipai Lietuvoje XIII–XVI a. Daktaro disertacijos santrauka. V., 2000; Rackevičius G. Arbaletas Lietuvos pilių tyrimų duomenimis // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001, p. 231–250; Rackevičius G. Arbaletas strėlės laikikliai iš Vilniaus pilies // Lietuvos archeologija. T. 21. V., 2001, p. 375–382.

turime ne tik archeologinių radinių, bet ir rašytinių šaltinių paliudijimų, ikonografinės medžiagos. Pastaraisiais metais Vilniaus universitete keli studentai buvo pasirinkę viduramžių ginkluotės tyrimus. Deja, ši tema jiems pasirodė ne mažiau sudėtinga, nei romantiška. Viduramžių ginklai dar laukia savo tyrinėtojų.

Pakankamai neblogai tiek Lietuvoje, tiek kaimyniniuose kraštuose yra ištirti gynybiniai įtvirtinimai, ypač priklausantys viduramžių epochai ir naujesiems amžiams. Tai piliakalnių, juose buvusių medinių slėptuvių, pilių, taip pat mūrinių pilių ir kitų gynybinių įtvirtinimų tyrimai. Yra publikuota šimtai straipsnių medinių pilių tyrimų tematika, šiems klausimams skirtos atskiros tam tikrų laikotarpių ir regionų tyrinėjimų duomenis apibendrinančių monografijų dalys, todėl paminėsime tik pagrindinius darbus. Piliakalniais, gynybiniais įtvirtinimais, piliakalnių registracija daugiau ar mažiau domėjosi jau XIX a. ir XX a. pirmosios pusės archeologai, tarp jų – Vandalinas Šukevičius, Tadas Daugirdas, Eduardas Volteris, Fiodoras Pokrovskis, Liudvikas Kšivickis, Petras Tarasenko, Vladas Nagevičius. Laikotarpiu nuo II pasaulinio karo iki mūsų dienų didžiausią indėlį į Lietuvos piliakalnių tyrinėjimus įnešė Pranas Kulikauskas, Regina Volkaitė-Kulikauskienė, Gintautas Zabiela, Adolfas Tautavičius, Aleksiejus Luchtanas, Algimantas Merkevičius, Elena Grigalavičienė, Jonas Stankus. Taip pat labai reikšmingi Vytauto Daugudžio darbai Lietuvos piliakalnių, senosios medinės statybos tyrimų klausimais²². 1995 m. pasirodžiusioje Gintauto Zabelos knygoje²³ profesionaliai ir kritiškai įvertinta ir apibendrinta ligi tol Lietuvos archeologų sukaupta labai gausi medžiaga seniai nuo žemės paviršiaus išnykusių medinių pilių istorijos klausimais. G. Zabiela yra paskelbęs ir daugiau reikšmingų straipsnių, skirtų vėlyvųjų piliakalnių tyrinėjimams²⁴. Taip pat atskirai reikėtų paminėti unikaliam XII–XIII a. datuojamam gynybiniam įrenginiui – Rėkučių pylimui skirtą Algirdo Girininko ir Vido Semėno publikaciją²⁵.

²² Daugudis V. Aukštadvario piliakalnio pastatai ir įtvirtinimai // MADA, T. 1(12), V., 1962, p. 43–69; Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir įrengimai Lietuvoje // MADA, T. 2(75), V., 1981, p. 61–73; Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje V., 1986; Daugudis V. I tūkstantmečio pr. m. e. Šiaurės Žemaitijos piliakalniai (I. Būdingesnieji piliakalnių bruožai ir jų įtvirtinimai) // MADA, T. 2(95), V., 1986, p. 31–42.

²³ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. V., 1995.

²⁴ Zabiela G. Piliakalnių likimas Lietuvos valstybės susidarymo išvakarėse // Lituistica. T. 4 (18). V., 1991, p. 22–42; Zabiela G. Piliakalniai – slėptuvės // Lietuvos archeologija. T. 21. V., 2001, p. 399–412.

²⁵ Girininkas A., Semėnas V. XIII a. Rėkučių gynybinis įrenginys // Kultūros paminklai. T. 2. V., 1995, p. 28–35.

Taip pat labai gausi medžiaga sukaupia tyrinėjant ne tiek jau daug Lietuvoje turimų mūrinių pilių, tačiau po 1971 m. išleistos knygos „Lietuvos pilys“²⁶ naujo apibendrinamojo pobūdžio darbo taip ir nepasirodė. Šią spragą šiek tiek užpildė 2001 m. išleista labiau plačiai visuomenei skirta knyga „Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai“²⁷. O per tris dešimtmečius po knygos „Lietuvos pilys“ išleidimo daugelyje ten aprašomų pilių vyko tyrinėjimai, sukaupti nauji duomenys verčia pakoreguoti nemažai minėtame leidinyje pateiktų teiginių. Pačioje 2001 m. pabaigoje Klaipėdos universiteto leidykla išleido straipsnių rinkinį²⁸, kuriame publikuojami archeologų, architektūros istorikų, paleosteologų straipsniai, skirti motų tipo įtvirtinimų, Klaipėdos, Trakų, Senųjų Trakų, Biržų, Vilniaus pilių, kai kurių pilyse aptinkamų radinių tyrimams. Norisi tikėti, kad šis leidinys ilgainiui taps tęstiniu. Lietuvoje yra pakankamai nemažai pilių archeologija užsiimančių archeologų. Be to, didžiulį indėlį į mūrinių pilių tyrimus yra įnešę architektūros tyrinėtojai, istorikai. Jų darbą keletą pastarųjų metų labai sunkino prastas tyrinėjimų finansavimas. Visgi tiek mūrinių pilių tyrinėjimai, tiek pilių restauravimo ir atstatymo procesai juda pirmyn. Piliakalnių, mūrinių pilių, kitų gynybinių įtvirtinimų tyrimams yra skirta šimtai publikacijų.

Dar viena mokslinių tyrinėjimų kryptis, teikianti informacijos apie praeities karinius konfliktus, – antropologija, visų pirma – paleopatologija. Šioje srityje Lietuvoje daugiausia yra nuveikę Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto mokslininkai, visų pirma Rimantas Jankauskas²⁹. Paleopatologija leidžia daugiau sužinoti apie praeities žmonių kovose patirtas traumas, paleodemografija – apie karinių konfliktų įtaką tam tikroms žmonių bendruomenėms.

Šiame straipsnyje apžvelgtos tik pagrindinės ligšiolinių archeologinių tyrimų, susijusių su karybos istorija, kryptys ir problemos. Autorius nebando straipsnio praturtinti išsamia bibliografija. Adolfo Tautavičiaus sudarytoje Lietuvos archeologijos bibliografijoje³⁰ yra sukaupti duomenys apie visas žinomas publikacijas archeologijos tematika (įskaitant klausimus, susijusius su karybos istorijos tyrimais),

²⁶ Lietuvos pilys. V., 1971.

²⁷ Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai. / Sud. A. Kuncevičius. V., 2001.

²⁸ Lietuvos pilių archeologija. / Sud. J. Genys, V. Žulkus. Klaipėda, 2001.

²⁹ Jankauskas R. Lietuvos gyventojų antropologija: nuo seniausių laikų iki XIII a. // Istorija. T. 50. V., 2001, p. 38–45; Jankauskas R., Zakaras A. Traces of skull lesion caused by sharp instrument on the 13 th C. ad // Medicina Legalis Baltica, 1993. N. 3–4, p. 113–114.

³⁰ Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998 / Sud. A. Tautavičius V., 2000.

pasirodžiusiais 1782–1998 m. Pagrindiniai nuo 1999 m. pasirodę darbai paminėti šiame straipsnyje. Be to, daugelyje publikacijų, skirtų archeologinių tyrimų duomenų apžvalgai, galima aptikti informacijos, vienaip ar kitaip susijusios su žmonių karinės veiklos praeityje pažinimu. Kasetmet tiriami laidojimo paminklai, gyvenvietės, piliakalniai, pilys, randama ginklų, kitų karybos pėdsakų. Bendrieji tyrinėjimų duomenys skelbiami kas dvejus metus leidžiamame tęstiniame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad Lietuvos archeologai yra sukaupę labai daug mokslinių tyrinėjimų duomenų, vertingų Lietuvos karybos istorijai pažinti, tačiau stokojama specializuotų studijų, apibendrinamojo pobūdžio darbų. Karybos istorijos tyrimų prioritetas archeologijos srityje artimiausiu metu turėtų tekti ne tiek tolesniam su karyba susijusių archeologijos paminklų tyrimui, kiek jau sukauptų tyrinėjimų duomenų apibendrinimui ir įvedimui į Lietuvos bei tarptautinę karybos istorijos mokslo apyvartą.

Įteikta 2002-11-25

RÉSUMÉ

Le rôle de la science archéologique dans les études sur l'histoire militaire lituanienne

Manvydas Vitkūnas
Université de Vilnius

Les principales directions présentes et possibles des recherches archéologiques, liées à la connaissance de l'histoire de l'art de la guerre lituanien, sont parcourues dans cet article.

Il est possible de classer les traces d'activité militaire humaine prouvées par l'archéologie en plusieurs groupes principaux, dont deux plus manifestes: l'armement et ses éléments ainsi que les fortifications et leurs vestiges. Les stèles funéraires et les traces des anciens lieux habités, qui subissaient les assauts militaires, sont aussi importants pour les études sur l'histoire de l'art de la guerre. Les études sur les métiers permettent de connaître l'évolution des technologies utilisées pour les besoins militaires. Les premiers archéologues et historiens lituaniens s'intéressaient déjà aux traces de l'art de la guerre d'autrefois, mais des publications spécialisées ne sont parues que pendant l'entre-deux-guerres.

La période allant du paléolithique à la fin de l'Age de fer précoce est la moins étudiée du point de vue de l'histoire de l'art de la guerre. De nombreux matériaux ont été rassemblés sur les outils de chasse et l'armement de cette époque, beaucoup de place est laissé aux armes dans les travaux de nature générale, et pour parler de l'Age de bronze et de fer précoce – et du début de la construction de fortifications, il n'existe pas de travaux spécialisés jusqu'à aujourd'hui et les articles isolés sont assez modestes. La période du Ier millénaire après la naissance du Christ et le début du IIe millénaire sont beaucoup mieux étudiés du point de vue de l'histoire de l'art de la guerre. La typologie et la chronologie de l'armement de cette période sont le mieux analysées.

Les fortifications défensives, surtout appartenant à l'époque médiévale et moderne, sont assez bien étudiées. Il s'agit de recherches sur les tertres de châteaux, sur lesquels se trouvaient des abris

en bois, ainsi que les châteaux en maçonnerie et les fortifications défensives. Il manque des publications généralistes sur les études des châteaux en maçonnerie. La fortification médiévale est bien étudiée mais l'armement mal.

L'anthropologie, et tout d'abord la paléopathologie, apporte une information sur les conflits militaires du passé. Les scientifiques de la faculté de médecine de l'Université de Vilnius travaillent dans ce domaine.

Les archéologues lituaniens ont rassemblé de très nombreuses données sur les études scientifiques précieuses pour la connaissance de l'histoire de l'art de la guerre, mais il n'y a pas assez d'études spécialisées, ni de travaux généralistes. La priorité des recherches sur l'histoire de l'art de la guerre dans le domaine archéologique devrait être, pour les prochaines années, la généralisation des données des études et leur introduction dans la science historique lituanienne et internationale sur l'art de la guerre.